

UDK 37.015.4:316.648

Primljen 8. travnja 2008.

Prihvaćen 11. srpnja 2008.

Utjecaj multikulturalnog odgoja na vrijednosne orijentacije učenika

Aleksandar Stojanović

Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Vršcu
Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Sažetak

U radu se razmatraju utjecaji postmodernog diskursa na suvremene pedagoške tokove. U tom se okviru sagledava utjecaj multikulturalnog odgoja (u čijoj su osnovi komunikativna, emancipacijska, interaktivna i konstruktivistička pedagogija) na vrijednosne orijentacije učenika. Ističe se aktualnost multikulturalizma i potreba multikulturalnog odgoja u školi, njihova međuovisnost s dijaloškim pristupom i utjecaj na vrijednosne orijentacije učenika koje su utemeljene na toleranciji i koegzistenciji.

Ključne riječi: postmoderna, multikulturalizam, multikulturalni odgoj, dijaloški pristup, vrijednosne orijentacije.

Povijesno razdoblje u kojem živimo, nazvano postmoderna, karakterizira društveni poredak u kojem prevladavaju pluralni obrasci mišljenja i djelovanja. Jedna od bitnih promjena koja je prisutna u postindustrijskim društvima je multikulturalizam, koji je snažan indikator krize moderniteta. Postavljajući modernitetu pitanje prava na različitost, multikulturalizam prerasta specifičnosti svakoga pojedinačnog nacionalnog konteksta, čime je svim suvremenim društvima uputio civilizacijski izazov (Semprini, 2004, 6). Multikulturalizam preispituje kategorije različitosti i identiteta, jednakosti i pravde, relativizma i univerzalizma, racionalizma i subjektivnosti itd. U suvremenim društvima je aktualan zbog postojanja više zajednica od kojih svaka ima posebnu kulturu. Pritom se ne smatra da je ishodište prava na kulturnu isključivo zajednica, nego svaki pojedinac.

Postmoderna je, kao pravac mišljenja, duboko ušla i u suvremene pedagoške tokove. Ona, prema mišljenju M. Savića, svoj izraz nalazi u pluralizmu nekoherentnih i isključivih diskursa (prema: Goj-

kov, 2006, 33). Pluralizam životnih oblika, koji je artikuliran u postmodernom diskursu, otvara pitanje kakva obrazovna politika i koncepcije odgovaraju pluralizmu diferenciranih sfera života i kulturnih razlika. Višestruki pluralizam životnih formi s disparatnim unutrašnjim logikama djelovanja uvjetuje stvaranje mnogobrojnih "scenarija", a davanje premoći nekome od njih nije određeno univerzalnim načelima ili vjerodostojnim svjedočanstvom, već ograničenom praktično-povijesnom perspektivom. Refleksija postmodernog stanja otkriva kontroverzni odnos između pluralizma životnih formi i njihove međuovisnosti. Ključni praktičan problem i norma je opstanak različitih formi. Ovo se, također, povezuje s raspravom o tome kakva obrazovna politika odgovara postmodernom stanju. Prihvaćanje pluralizma stilova u postmoderni, prema mišljenju Lenzena, ide i dalje od traganja za individualnošću, do prihvaćanja različitih identiteta u jednoj osobi, a izvan osobe inzistira se na zahtjevu za sposobnošću sučeljavanja i tolerancije individualnosti drugih (Gojkov, 2006, 143).

Multikulturalizam je upravo pitanje različitosti postavio u središte razmatranja: treba li različitost promatrati kao obogaćivanje ili osiromašenje, kakvo mjesto ima u društvenom sustavu i sl. U području obrazovanja važno je to što su mnoge rasprave pridonijele da se monokulturna perspektiva obogati i zamijeni multikulturalnom: revidirani su djelomično nastavni programi, prerađeni udžbenici, angažirani predavači iz različitih etničkih skupina i dr. Važno je što postmoderna pedagogija polazi od pretpostavke da sve kulture imaju istu vrijednost i stvaraju podjednako važne realnosti.

Središnje mjesto u multikulturalnim raspravama ima škola jer je njezina misija odgoj i obrazovanje učenika (pojedince) te njegova integracija u zajednicu jednakih/različitih. Ova je aporija (jednakost prema različitosti), prema Semprinijevu mišljenju, u srži pitanja multikulturalizma: prihvaćanje različitosti podrazumijeva odbacivanje formalne jednakosti, a poštovanje formalne koncepcije jednakosti podrazumijeva zanemarivanje zahtjeva za poštovanjem različitosti.

Teorijska razmatranja biti i smisla odgojno-obrazovnog procesa nužno se dovode u vezu s kompleksnom kategorijom vrijednosti. Većina pedagoga odobrava temeljno značenje vrijednosti u odgoju. Utvrđivanje ciljeva i zadataka odgoja, prema mišljenju mnogih stručnjaka, opredjeljivanje je za određene sustave vrijednosti kojima se teži u odgojno-obrazovnoj praksi.

Tradicionalni modernisti smatrali su da su nastavnici legitimni autoriteti kad je riječ o vrijednostima, pa trebaju učenike podučavati univerzalnim vrijednostima. Liberalniji modernisti tvrde da odgoj treba biti „vrijednosno neutralan”. Prema njihovu mišljenju, nastavnici trebaju pomagati učenicima „objašnjavajući im vrijednosti”, odlučujući koje će vrijednosti svaki učenik imati. Za razliku od ovih pristupa, postmoderna pedagogija nastoji pomoći učenicima da konstruiraju raznovrsne i korisne vrijednosti u kontekstu svojih kultura. Vrijed-

nosti se smatraju korisnima za danu kulturu, a ne točnima ili ispravnima u bilo kojem univerzalnom smislu. Kako nastavnici ne mogu izbjeći da podučavaju vlastitim vrijednostima, u učionici otvoreno promoviraju svoje vrijednosti i socijalne agende. Važnim se vrijednostima, koje treba podučavati, smatraju težnja prema raznolikosti, toleranciji, slobodi, kreativnosti, emocijama, intuiciji.

Upravo većinu tih vrijednosti promiče multikulturalna pedagogija, u čijoj je osnovi multikulturalna epistemologija. Ona se temelji na tvrdnji da društvena stvarnost ovisi o društvenim akterima koji je oblikuju, konstruiraju. Zatim, prema multikulturalnoj epistemologiji, tumačenja su subjektivna, a vrijednosti relativne (Semprini, 2004, 71). Relativnost istine uvjetuje relativiziranje svakog vrijednosnog suda. Time se dovode u pitanje mišljenja o univerzalizmu, prema kojem postoje vrijednosti, moralna stajališta, izbori u ponašanju koji imaju apsolutnu vrijednost i koji se mogu primijeniti na cjelokupno čovječanstvo. Pristaše relativizma upozoravaju na to da se univerzalizam ne može pohvaliti ostvarenjima svojih zadataka, imajući na umu konkretne povijesne pojave: ropstvo, genocid, ugnjetavanje, kolonijalizam, segregaciju itd. Ovi autori tvrde da se univerzalizam može dosegnuti samo uklanjanjem različitosti i unapređenjem jednog jedinog pogleda na svijet na razinu univerzalnog stajališta. To je otvorilo mnoga pitanja za raspravu, a suvremeni autori u mnogo čemu se ne slažu. Primjerice, Ozer, raspravljajući o utjecaju postmodernog pluralizma te utjecaju normi i vrijednosti na kurikulum moralnog odgoja, upozorava da su koncepti moralnog odgoja ugroženi karakteristikama postmodernog svijeta. Također tvrdi kako se mora odbaciti izjednačavanje pluralizma i etičkog relativizma.

Imajući u vidu navedeno, pokušali smo razmotriti neke pokazatelje koji indirektno upozoravaju i na efekte odgojnih utjecaja u našem društvu. Pitamo se kako tumačiti rezultate nedavnog istraživanja o srpskim kulturnim vrijednostima.¹ Koliko

¹ Navodimo dio rezultata istraživanja pod nazivom “Srpske kulturne vrijednosti”, koje je proveo dnevni list *Politika*, u suradnji s Agencijom za istraživanje tržišta i ispitivanje javnog mišljenja “Faktor plus” u studenom i prosincu 2007. godine (objavljeno u *Politici* 8. 1. 2008.). Na uzorku od 1000 ispitanika istraživano je, uz ostalo, kako građani Srbije shvaćaju pojam kulture i njezinu važnost, koliko Srbi poznaju kulturu i tradiciju naroda s kojima žive na istom području, kakav je odnos prema međunarodnoj kulturnoj razmjeni i dr. Ovo je istraživanje najvećim dijelom rađeno prema istraživanju “European cultural values”, koje je u rujnu 2007. godine proveo “Eurobarometar” u 27 zemalja EU-a.

su pedagoške koncepcije i aktualni modeli odgoja utjecali na rezultate? Naime, pokazalo se da je srpska populacija uglavnom okrenuta sebi i svojoj kulturi, da je kulturna praksa reducirana i svedena na minimum, da velik broj ljudi nije zainteresiran za ono što se događa u svijetu, ni za ono što se u području kulture događa kod nas (situacija nije bolja ni u većini zemalja EU-a u kojima je provedeno istraživanje). Pokazalo se da 75,4% građana Srbije nije zainteresirano za kulturu i umjetnost iz drugih zemalja, gotovo polovina ispitanika ne želi naučiti strani jezik, samo 1% građana govori neki od jezika naroda koji žive na teritoriju Srbije, a da to nije srpski jezik itd. Socijalna jednakost i pravda važni su za 37% građana EU-a i 53,7% građana Srbije. Kultura različitosti ključna je vrijednost za 12% građana EU-a i 16,3% građana Srbije. Osim toga, 65,9% građana Srbije izjavilo je da ne poznaje kulturu i tradiciju nesrpskih naroda koji žive na teritoriju Srbije, a njihov jezik ne zna 93,6% ispitanih građana. Odgovori ispitanika pokazuju da je mala zastupljenost razgovora i druženja kao multikulturalne prakse. S obzirom na to da obitelj i škola najviše utječu na formiranje kulturnih navika i vrijednosnih orijentacija, logičan zaključak koji se može izvesti iz ovakvih rezultata je da su očigledni propusti u obiteljskom i školskom odgoju (i u Srbiji i u zemljama EU-a). Analiza razloga koji su utjecali na ovakvo stanje prelazi okvire ovoga rada.

Ovdje ćemo pokušati navesti što bi moglo pozitivno utjecati na razvoj vrijednosnih orijentacija učenika, tj. na njihovo ponašanje u određenim situacijama.

Osim teorijskih pretpostavki o učenju i razvoju, svaka odgojna koncepcija uključuje i vrijednosne pretpostavke o tome što je u toj praksi dobro ili loše. Dobra pedagoška koncepcija predstavlja sustavnu kombinaciju teorija o socijalnim i psihološkim čimbenicima, s nizom vrijednosnih principa.

Svaki odgoj obuhvaća određene norme i vrijednosti koje onaj koji odgaja prenosi odgajaniku, odnosno ne prenosi mu neke druge. To znači da odgoj nije i ne može biti vrijednosno neutralan, tj. oslobođen vrijednosti. On je uvijek i nositelj vrijednosti. Tako je i s multikulturalnim odgojem. Tijekom odgojno-obrazovnog procesa dolazi do međusobnog djelovanja društvene sredine i pojedinaca u proce-

su interiorizacije ili unošenja određenih vrijednosti i formiranja vrijednosnih orijentacija. J. Đorđević upozorava da vrijednosna orijentacija pomaže i olakšava uklapanje pojedinca u društvenu sredinu, kao i njegovo pripremanje za kasniji aktivni život u društvu. Kako bi proces interiorizacije vrijednosti bio uspješan, treba sadržavati potrebe i interese odgajnika, kao i njihovo iskustvo. Zato teorija odgoja obuhvaća vrijednosti i vrijednosne orijentacije kao nezaobilazne odgojne sadržaje.

Vrijednosti prihvaćene u određenoj socijalnoj zajednici nisu statične, već se mijenjaju i diferenciraju prema interesima manjih socijalnih skupina sve do njihove personifikacije. U procesu ove podjele može se prihvatiti da vrijednosti nose obilježja općih težnji, ideala, na temelju kojih se, kao rezultat međusobnog djelovanja pojedinaca i društvene sredine, formira njihov osobni sustav vrijednosti (Đorđević, 1996, 41).

Osnovna dvojba u shvaćanju biti vrijednosti je – izvode li se one iz socijalnih ili iz psihičkih svojstava ljudske svijesti ili postoje neovisno o njima. Pavićević je smatrao da ne postoje „vrijednosti po sebi” neovisno o subjektu, već da su one relacijski fenomeni „koji se postavljaju u odnosu stvarnog subjekta i stvarnog objekta, pri čemu je čovjek aktivan stvaralac, koji mijenja, preobražava i humanizira svijet”. Životić ističe da vrijednost nije ni objektivno svojstvo stvari ni svojstvo subjekta, već svojstvo odnosa. Prema njegovu mišljenju, „vrijednost je mjerilo koje pokazuje što treba izabrati, a što izbjegavati. Vrijednost je ono prema čemu se orijentira naš izbor” (Životić, 1986, 49).

M. Žilinek ističe da u širokom spektru vrijednosti važnu ulogu imaju vrijednosti i elementi univerzalnoga multikulturalnog karaktera, koje predstavljaju osnovno naslijeđe humanističke moralne kulture, kontinuitet i duhovno-životnu postojanost.

U procesu odgoja, naglašava J. Đorđević, formiranje vrijednosne orijentacije ima dvije važne dimenzije – s jedne je strane važan element procesa odgoja i samoodgoja, a s druge strane određuje smjer i sadržaj interakcija sa socijalnom sredinom. Na taj način vrijednosna orijentacija čini temeljnu, određujuću i vodeću socijalnu karakteristiku osobe.

Multikulturalni odgoj danas možemo smatrati nužnim u svim društvima. Njegova se važnost već

dulje ističe u suvremenim društvima. Rezultati navedenog istraživanja pokazuju da je i kod nas nužno više raditi na njegovoj većoj afirmaciji. Multikulturalni odgoj temelji se, u biti, na suvremenim pedagoškim pravcima: komunikativnoj, emancipacijskoj, interaktivnoj i konstruktivističkoj pedagogiji.

U komunikativnoj pedagogiji usvajanje vrijednosti podrazumijeva drugačije postupke od onih koji su bili karakteristični za tradicionalne pedagoške koncepcije. Mnogi autori ističu da je odgoj oblik međuljudske komunikacije, tj. komunikacijski proces u kojem subjekti međusobno djeluju (Havelka, 1998, 805). Odgojno djelovanje u međuljudskom odnosu ne može se odvijati ako među akterima nema interakcije, koja se najčešće uspostavlja komunikacijom, naglašava M. Bratanić (1990). Bitno obilježje komunikacije proizlazi iz sociološkog aspekta komunikacije – ona znači i uključivanje nekoga u društvenu zajednicu radi zajedničkog rada, suradnje, međusobne interakcije.

Osnovni zahtjev emancipacijske pedagogije (u čijoj je osnovi humanistička paradigma) je otkriti prirodu determinanti socijalnog okruženja i akcije između subjekata u tom socijalnom okruženju, s obzirom na to da je subjekt (odgajnik) uvijek u okruženju, u konkretnim egzistencijalnim situacijama. Za odgojno se djelovanje mora pretpostaviti da je komunikativno, a cilj mu je sam subjekt (Grorac, 1995, 51).

Za razliku od pedagoških koncepcija koje odgoj promatraju kao djelovanje i unosenje vanjskih utjecaja, suvremena komunikacijska paradigma je otvorena i promatra čovjeka i odgoj u području interakcije. Komunikativna pedagogija podrazumijeva odgoj kao transformaciju individue u osobu, do ostvarivanja slobodnog čovjeka, ali ne djelovanjem različitih heteronomnih činitelja, nego u procesu komuniciranja u kojem je svaki sudionik svoj konačni kreator. Otvorena komunikacija znači da je između otvorene i zatvorene, izabrana otvorena svijest, a time je izabrana i metoda: prednost je dana razgovoru u odnosu na govor (Šušnjić, 1997, 231).

Temelj ovih stajališta je filozofsko razumijevanje čovjeka kao bića koje neprekidno razgovara s drugim ljudima i sa samim sobom, kako bi došao do uzajamnog razumijevanja. Bit takvog čovjeka je u njegovoj sposobnosti da upozna različita stajali-

šta, a da se potpuno ne slaže ni s jednim, već gradi svoje mišljenje od najboljega što je izneseno u svim posebnim stajalištima, i tako se dokazuje kao stvaralačko biće. Razgovor pretpostavlja razumijevanje čovjeka kao bića otvorenog za nova iskustva, misli i vrijednosti, a time se suprotstavlja zatvorenosti i poistovjećivanju. Ontološka pretpostavka razgovora ogleda se u činjenici da čovjek nije dovršeno biće i neprekidno je na putu do punoće svojeg bića. K. Jaspers je isticao da „u jednom jedinom čovjeku ne postoji sve”. Dakle, uspostavljanje odnosa s drugom osobom, koja se od njega razlikuje, jedini je način da čovjek sebe upotpuni.

Osim zbog ontološke nedovršenosti, čovjeku su drugi ljudi i druge kulture potrebni i zbog gnoseološke ograničenosti. Drugi su potrebni kako bi se došlo do istine o sebi i o drugima, a razgovor je, pritom, najljudskiji put za to. Različiti odgovori na isto pitanje ne trebaju biti osnova za sukobe, već povod za raspravu i razumijevanje. Prema tome, razgovor omogućuje susret s nepoznatim drugim, bolje razumijevanje drugoga (koje ne podrazumijeva slaganje) i uzajamni duhovni rast.

Aksiološka pretpostavka razgovora je činjenica da se kroz razgovor otkrivaju i stvaraju nove vrijednosti. Samo u multikulturalnoj zajednici, u kojoj ljudi razgovaraju, nijedna vrijednost ne može propasti: ljudi ih pamte, prenose drugima, zapisuju itd. Tijekom razgovora i sami se sugovornici mijenjaju, postaju manje isključivi. „Tako razgovor nije samo hladna logika mišljenja i zaključivanja, nego i topli dodir ljudskih bića u traganju za zajedničkim vrijednostima” (Šušnjić, 1997, 84).

Sociološke pretpostavke razgovora odnose se na to da se razgovor često rabi kao sredstvo za uspostavljanje kontakta među ljudima iz društvenih razloga. Svaki sudionik unosi u razgovor svoj pogled na svijet, koji prerasta njegovo osobno iskustvo i otvara prostor za razumijevanje drugih sudionika. Međutim, u društvima u kojima se samo drže govori, a ne vode razgovori, postoje odnosi moći, a ne odnosi suradnje. Važno je, stoga, razviti multikulturalni odgoj i kulturu govora zamijeniti kulturom razgovora.

Psihološke pretpostavke za razgovor polaze od toga da se u razgovoru i kroz razgovor „premošćuje psihička provalija koja se nalazi između dva čo-

vjeka". Bez obzira na društvene i kulturne razlike te organizacijske podjele, među ljudima treba stvarati duhovno jedinstvo. Razgovor je prigoda da čovjek vidi sebe očima drugog, bez obzira na to hoće li tu sliku o sebi prihvatiti ili odbaciti. Svatko tko je spreman na razgovor, spreman je odlučno braniti svoje stajalište, ali ga i promijeniti i napustiti ako mu drugi iznesu uvjerljivije dokaze.

Što se komunikacija u procesu odgoja provodi na višem stupnju interakcijske povezanosti, odgojno će djelovanje biti uspješnije. Dijalog (obostrano empatijsko komuniciranje) je najviši stupanj interakcijske povezanosti u komunikaciji; dolazi do izmjeničnog i recipročnog preuzimanja uloga, međusobnog uživljavanja u položaj drugih, poštovanja stajališta i mišljenja drugih te promatranja problema i očima drugih. Dakle, na ovom stupnju osoba je u stanju, komunicirajući s drugim, empatijski ga saslušati, postaviti se u njegov položaj te problem sagledati iz njegove perspektive.

Prema tome, nema dijaloga u komunikaciji bez međusobnog empatijskog komuniciranja. Tek na tom stupnju interakcijske povezanosti u komunikaciji može se očekivati međuovisnost utjecaja i uspješnije multikulturalno odgojno djelovanje. Time se stvaraju preduvjeti da se sukobi rješavaju na adekvatan način i pritom se odgajanci pripremaju za rješavanje konfliktnih situacija u životu.

Nužno je da škola danas poštuje novu generaciju, njezin senzibilitet, nove stilove življenja. To znači da ne smije nametati određene vrijednosti, već mladima mora pomagati da nađu vlastite, bez obzira na to što je u postmodernom dobu „diskurs učitelja desakraliziran, banaliziran, izjednačen s diskursom medija, a nastava se pretvorila u mašinu, neutraliziranu đlačkom apatijom koja se sastoji od raspršene pozornosti i nehajnog skepticizma prema znanju” (Koković, 1992, 465). Ipak, činjenica je da se suvremena društva ne smiju odreći, već trebaju njegovati i razvijati obrazovanje, kulturu te prožimanje različitih kultura.

Konstruktivistička pedagogija polazi od stajališta prema kojem se osnovni psihološki i pedagoški pojmovi shvaćaju kao društvene konstrukcije koje ovise o kulturi. Naglašava se da pedagoške kategorije nisu samo unutrašnja stvar pojedinca, već stvar odnosa ljudi u zajednicama u kojima žive. Kako na

svijetu postoji mnogo zajednica, mnogo kultura i jezika, on se ne treba zvati univerzum, već multiverzum, naglašavaju konstruktivisti.

Socijalni konstruktivizam u središte zanimanja stavlja društvenu praksu ljudi i njihove interakcije, što znači da se objašnjenje društvenih pojava ne može naći ni u individualnoj psihi, ni u društvenim strukturama, već u interaktivnim procesima koji se rutinski odvijaju među ljudima (Ber, 2001, 39). Naglasak je više na procesima, nego na strukturama.

Diskurs se u konstruktivističkoj pedagogiji shvaća kao skup značenja, metafora, predstava, iskaza, priča itd., koji zajedno proizvode određenu verziju događaja. Svaki objekt, osoba, događaj, okružen je bezbrojnim diskursima i svi ga oni nastoje „konstruirati” na drugačiji način. I identitet se konstruira na temelju diskursa kojima raspolažemo u sklopu svoje kulture i na koje se oslanjamo u komunikaciji s drugim ljudima. Identitet, dakle, ne proistječe iz same osobe, već iz društvenog okruženja „u kojem ljudi plivaju u moru jezika i drugih znakova, pri čemu je to more za nas nevidljivo jer predstavlja sredinu u kojoj postojimo kao društvena bića” (Ber, 2001, 89).

Za stajalište socijalnih konstruktivista karakterističan je „relativizam”. Oni tvrde da ne postoji jedna „istina”, već samo mnogobrojne verzije događaja i sve one moraju imati isti status i vrijednost. Jedno se stajalište, dakle, može ocjenjivati samo u odnosu na neko drugo (otuda „relativizam”), a ne u odnosu na neki krajnji standard ili istinu.

Kad je riječ o odgoju, konstruktivizam ponajprije zagovara potrebu za razumijevanjem – odgajanje moramo shvatiti, razumjeti njihove postupke, poštovati sve odgovore – „svaki se glas treba čuti”. Ne možemo neko ponašanje proglasiti iracionalnim ako ne znamo kontekst i kako osoba koja se tako ponaša vidi svijet. Konstruktivisti, dakle, smatraju da ne postoji iracionalno ponašanje. Sva naša ponašanja, koja se nalaze na kontinuumu relativizam – univerzalizam, imaju neku unutarnju logiku.

Konstruktivisti zagovaraju iskreniji odnos i komunikaciju između nastavnika i odgajnika. Kako bi razumjeli odgajanje, oni koji odgajaju moraju se „premjestiti” iz svoje perspektive i staviti se u njihov položaj. Konstruktivistička pedagogija također poštuje višestruka stajališta i potiče suradnju. Subjekt

se utemeljuje kroz interakciju s drugima, naglašava Taylor. I Meed tvrdi kako je sposobnost pojedinca da sebe vidi kao pojedinca i da odredi osobine svojeg individualiteta određena njegovim interakcijama i društvenim iskustvom. Iskustvo različitosti postaje vrijednost jer omogućuje pokretanje intersubjektivne dinamike i omogućuje pojedincu da razvija svoj identitet uspoređujući ga s drugim modelima identiteta. Razvoj komunikacijske paradigme također je jedan od pokretača te dinamike.

Za pedagogiju je važno što postmodernu karakterizira stvaranje pluralističke paradigme, odustajanje od europocentrizma i etnocentrizma, potenciranje principa pluralizma te naglašavanje važnosti kulturnoga i političkog pluralizma. Ova promjena, ponajprije kulturnih koncepata i stajališta, a zatim i pedagoških, stvara pretpostavke za demokratski razvoj na humanističkoj osnovi.

Naravno, ne smijemo zanemariti pitanje koje proistječe iz kulturnog relativizma, a koji je dio multikulturalizma: negira li podjednako poštovanje svih kultura univerzalne vrijednosti nastale ti-

jekom povijesti čovječanstva? Ovo pitanje zahtijeva daljnja proučavanja.

Multikulturalni odgoj omogućuje demokratsku atmosferu, dijaloški pristup, poštovanje vrijednosti svakog učenika. Također, ono utječe na formiranje vrijednosnih orijentacija, čiji temelj čine vrijednosti poput tolerancije i koegzistencije.

Afirmacija multikulturalnog odgoja u školi podrazumijeva nastavne programe koji uključuju sadržaje koji pripadaju različitim kulturama; priređivanje religijskih i drugih svečanosti koje jačaju svijest o različitosti kultura te istodobno razvijaju pozitivne odnose među učenicima. Time on utječe i na sazrijevanje učenika, na razvoj autonomnoga i kritičkog mišljenja te na razvoj vrijednosnih orijentacija i sustava vrijednosti.

Zahvaljujući odgojno-obrazovnom djelovanju u školi koje poštuje multikulturalnost, učenici mogu prerasti svoje obiteljske i etničke okvire te izgraditi osjećaj pripadnosti širim entitetima (društvu, naciji).

Literatura

- Belančić, M. (1994), *Postmodernistička zebnja*. Novi Sad: Svetovi.
- Ber, V. (2001), *Socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter.
- Brajsa, P. (1994), *Pedagoška komunikologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bratanić, M. (1990), *Mikropedagogija – interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dorđević, J. (1996), *Moralno vaspitanje – teorija i praksa*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Garz, D., Oser, F., Althof, W. (1999), *Moralishes Urteil und Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Gojkov, G. (2006), *Didaktika i postmoderna*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Graorac, I. (1995), *Vaspitanje i komunikacija*. Novi Sad: Matica srpska.
- Havelka, N. (1998), *Vrednosne orijentacije adolescenata: vrednosti i svest o sebi*, *Nastava i vaspitanje*, (5).
- Joksimović, S., Pjurkovska-Petrović, K., Ševkušić, S., Opačić, G. (1995), *Hijerarhijska organizacija vrednosnih orijentacija mladih*. U: *Zbornik: Moralnost i društvena kriza*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Miočinović, LJ. (1983), *Razjašnjavanje vrednosti*. U: *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 15. Beograd: Prosveta.
- Oser, F., Althof, W. (1997), *Moralische Selbstbestimmung – Modelle der Entwicklung und Erziehung in Wertebereich*. Stuttgart: Klett – Cotta.
- Pantić, D. (1977), *Vrednosne i ideološke orijentacije društvenih slojeva*. U: *Društveni slojevi i društvena svest*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Semprini, A. (2004), *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Stojanović, A. (2003), *Metoda uveravanja u moralnom vaspitanju*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Šušnjić, Đ. (1997), *Dijalog i tolerancija*. Beograd: Čigoja.
- Žilinek, M. (1997), *Humanistic values in the creative formation of moral identity*. Bratislava: *Studia pedagogica: Collection of studies of Comenius University*, vol. 14.
- Životić, M. (1986), *Aksiologija*. Zagreb: Naprijed.
- www.xenos.org/classes/papers/pomoedu.htm